

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

شماره مجوز مجله: ۸۰۴۰۰

زمان پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۴/۱۵

تبیین جایگاه باغ ایرانی در فضاهای آموزشی و تاثیرات آن بر سلامت روان دانشجویان

سجاد زمانی

کارشناس ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردستان
sajad.zamani@gmail.com

چکیده:

رفتار اجتماعی در خلاء رخ نمی دهد؛ و راههای گوناگون رفتار اجتماعی مرتبط با محیط کالبدی است. تعاملات اجتماعی در متن محیط طبیعی - مصنوعی واقع می شود و از سوی دیگر انعکاس همین رفتار به جهان کالبدی باز می گردد. در باب تأثیر متقابل ساخت محیط بر رفتار و از طرف دیگر تأثیر الگوهای رفتاری و خواستگاه آن بر طراحی محیطی مناسب و قابل اعتناء، دیدگاه هایی موجود می باشد، که در مجموع اهمیت تاثیر کیفیت فضا بر رفتار تأکید شده است. میان فرد و محیط اطراف او، روابط مختلفی وجود دارد. یعنی انسان در رابطه با محیط اطراف خود باید به اهمیت و معنای اشیا مختلف پی برده و نوع عکس العمل و نحوه کارکرد با آنها را به دقت بیاموزد. این موضوع در باغ ایرانی، عناصر طبیعی و مصنوعی به طرز ویژه ای متناسب با حواس پنجگانه انسان طراحی و مستقر شده است. انسان هم نیازمند به طبیعت موجود در باغ است. وجود طبیعت و باغ در محیط زندگی بر ارتقاء بهداشت روان فردی و جمعی جامعه تاثیر می گذارد. فضاهای آموزشی یکی از حوزه های معماری محیطی هستند که نقش عمده ای را در یک جامعه ایفا می نمایند. نقش آموزش در توسعه جامعه انکارناپذیر است. بی توجهی و ناآگاهی در طراحی فضاهای آموزشی در بسیاری از کشورها نتایج نامطلوب خود را نشان داده است. یکی از مهمترین مسائل در این حوزه، همدوشی میان تئوریهای آموزشی و کاربرد آن در طراحی فضاهای آموزشی است. جستجوی راهکارهای طراحی برای تئوریهای آموزشی و یا برقراری تعادلی میان طراحی و تئوری آموزشی از مسائل قابل ملاحظه است. از یک سو دنیای پرتنش و آشفته امروز و از سوی تاثیر خوشایند طبیعت بر بهداشت روان انسان و همچنین نیاز سرشت انسان به احساس نزدیکی به طبیعت و لذت بردن از بخشش های آن، انسان، طبیعت و تامین بهداشت روان را در دنیای امروز، لازم و ملزوم هم می نماید. انسان امروز نیاز دارد تا دوباره سلامت فیزیکی و روانی خود را در طبیعت بازیابی و بازآفرینی کند. طراحی مناسب فضاهای آموزشی نقش مهمی در سلامت روان دانشجویان ایفا میکند. در این مقاله بر آنیم تا تاثیرات در هم تنیدگی طبیعت در فضاهای آموزشی بر سلامت روان دانشجویان با تکیه بر حضور باغ ایرانی را مورد توجه قرار دهیم.

کلمات کلیدی: باغ ایرانی، فضاهای آموزشی، سلامت روان، الگوی رفتاری، محیط کالبدی

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۱- مقدمه:

در دهه آغازین هزاره سوم، در محیط‌هایی که خود ساخته ایم گرفتار آمده ایم. انواع بیماری‌های جسمی، روانی و اجتماعی زائیده محیط شهرهایی است که روزگاری وجودشان برای آدمیان ایده آل بود. پرخاش و تنش جزئی از عادات اجتماعی در جامعه ما شده است. تحمل ترافیک سنگین چند ساعت از اوقات روزانه ما را می‌گیرد، هوای آلوده و دود گازوئیل مشام مان را پر می‌کند و بوق‌های ممتد ماشین‌های در راه مانده، گوشه‌ایمان را می‌آزارد. اگر شرایط محیط به گونه‌ای باشد که محرک‌های حسی محیط، انسان را بیازارد و بطور طبیعی خود را از نظر روانی و فیزیولوژی با محیط سازگار می‌کند و اگر این شرایط ادامه یابد، انسان نسبت به محیط حساسیت خود را از دست می‌دهد. بروز بحران در ارتباط انسان با طبیعت به همراه تراکم جمعیتی و ازدحام اطلاعاتی در عصر کنونی، منجر به ایجاد محیط‌های پر تنش در زندگی شده است. از سوی دیگر یافته‌های اخیر در پژوهش‌های علم روانشناسی محیط در دو شاخه علوم رفتار محیطی و علوم ادراک و شناخت محیط، نشان می‌دهد، پاسخگویی به نیاز انسان از جمله نیاز به خلوت، کسب آرامش، تامل، خودآزمایی و خودشکوفایی، بر تنش زدایی و افزایش میزان بهداشت روان و به صورت فردی و جمعی موثر است و حضور مناسب طبیعت در محیط کالبدی زندگی میزان بسیاری از بیماری‌های روانی، جسمی و اجتماعی در جوامع را کاهش می‌دهد. هنر معماری در واقعیت و هم در تصورات ما رابطه‌ای جدا نشدنی با محیط اطراف دارد. این ارتباط نشان می‌دهد که محیط اطراف تاثیر ذاتی بر معماری داشته و در طرح ریزی و نقشه‌های معماری در نظر گرفته می‌شود.

۲- بیان مسئله:

در سالهای اخیر به مشکلات بهداشتی، بویژه بهداشت روانی دانشجویان، توجه زیادی می‌شود. علت این توجه آن است که گزارش‌های بدست آمده نشان می‌دهد که تعداد دانشجویانی که به مشکلات روانی مبتلا هستند و نیز شدت و وخامت مشکلات آنها رو به افزایش است. بررسی‌ها نشان می‌دهند که تعداد زیادی از دانشجویان به افسردگی و اضطراب مبتلا هستند، سطح مصرف الکل در بین آنها نگران کننده است، رقم نسبتاً قابل توجهی از آنها به اختلال خوردن و رفتارهای خودآسیبی مبتلا هستند. همچنین گزارش‌ها و نشان می‌دهند که افسردگی، سوء مصرف مواد، اختلالات خوردن و ناتوانی‌های یادگیری از جمله شایعترین مشکلات مربوط به سازگاری با محیط دانشگاهی به شمار می‌روند. در مطالعه‌ای که درباره یک نمونه ۱۵ هزار نفری از جمعیت دانشجویی در یکی از دانشگاه‌های آمریکا انجام شده، نتایج زیر بدست آمده‌اند: ۱۵۰۰ نفر یعنی یک سوم آنها به اختلالات اضطراب و افسردگی مبتلا بودند؛ ۷۵۰ نفر از آنها افسردگی بالینی و شدید داشتند؛ ۴۵۰ نفر به اختلالات خوردن مبتلا بودند؛ ۱۳۵ نفر از آنها برخی از اشکال سایکوز را تحمل می‌کردند، و ۱۶ نفر به خودکشی اقدام کرده بودند که ۳ مورد آن به نتیجه رسیدند. (عناصری ۱۳۸۶، ۷۶)

۳- سلامت روان:

فرایند تطبیق محیط با الگوی رفتار، شامل تغییر محیط کالبدی برای پاسخ به تغییر فعالیت‌ها یا سلیقه‌های زیباشناختی و یا برای ایجاد سازگاری بین این موارد و محیط کالبدی است. بنابراین اهداف طراحی محیط را الگوهای رفتاری مورد نیاز مردم تعیین می‌کنند. آنچه معماران خلق می‌کنند محیط بالقوه‌ای است برای رفتار انسان؛ و آنچه شخص استفاده و تحسین می‌کند محیط موثر بر اوست. مازلو سلسله مراتبی از نیازها را از قوی تذبذب تا ضعیف‌ترین پیشنهاد کرده است، به ترتیبی که نیازهای قوی تر نسبت به نیازهای ضعیف تر اولویت دارند. سلسله مراتب پیشنهادی او به ترتیب زیر است: نیازهای فیزیولوژیک، مثل گرسنگی و تشنگی؛ نیازهای ایمنی، مثل امنیت و محافظت در مقابل صدمات فیزیکی؛ نیازهای تعلق و دوست داشتن، مثل عضویت در گروه‌های اجتماعی و نیاز عاطفی؛ نیاز به قدر، یعنی فرد نزد خود و دیگران دارای ارزش بالا باشد؛ نیاز به خودشکوفایی، که بیانگر میل به ارضای ظرفیت‌های فردی است؛ و نیازهای شناختی و زیباشناختی، مثل میل به دانستن و تمایل به زیبایی برای زیبایی.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

این طبقه بندی برای تفکر طراحی محیط و مسائل مورد نظر طراح چهارچوب مناسبی را فراهم می آورد. محیط ساخته شده نیازهای زیست شناختی انسان، مثل سرپناه؛ نیازهای ایمنی، همچون امنیت فیزیکی و روانی؛ نیازهای تعلق و احترام را با نمادگرایی محیط و نیازهای خودشکوفایی را از طریق آزادی انتخاب؛ نیازهای شناختی از طریق دسترسی به فرصت هایی برای رشد؛ و نیازهای زیباشناختی را از طریق زیبایی صوری (فرمال)، تامین می کند. بسیاری از عواملی که در برآورده ساختن این نیازها نقش دارند، با محیط ساخته شده ارتباط کمی دارند. (لنگ ۱۳۸۸، ۱۲۷). بعضی از نیازها، مبنای فیزیولوژیک، و بعضی مبنای جامعه شناختی یا روان شناختی دارند و بعضی ترکیبی از اینها هستند. به هر حال مردم براساس نیازهای خود به محیط توجه می کنند؛ تشخیص مردم از محیط به میزان زیادی به نیازها و آموزشهایی که دیده اند بستگی دارد. انسان موجودی پیچیده و دارای ابعاد مختلفی است که حیات وی در اثر تعادل نسبی این ابعاد هضم شده و دوام می آورد. یکی از این ابعاد، سلامت روان می باشد که نظام نامه سازمان بهداشت جهانی آن را اینگونه تعریف می کند: "سلامت روان، حالت کامل آسایش و کامیابی زیستی- روانی و اجتماعی است و صرف فقدان بیماری یا معلولیت نمی باشد". سلامت روانی در مفهوم عام خود نیز به سلامت فکر و تعادل روانی و دارا بودن خصوصیات مثبت روانی اطلاق می گردد و راهکارهای دست یابی به سلامت فکر و روح که برای تعالی و تکامل فردی و اجتماعی انسانها ناظم است با پرداختن به آن روشن می شود و همچنین در مفهوم تخصصی خود رشته ای از بهداشت است که افراد تحصیل کرده و دارای مهارت و تجربه خاص با اتخاذ روشهای علمی، آن را به مردم آموزش می دهند. سلامت روان که در واقع تکمیل کننده زندگی سالم و بهنجار می باشد و به همین دلیل درمان اختلالهای روانی نیز جزئی از این فعالیت می باشد. یکی از عوامل مهم و در ارتباط با سلامتی روان، شادمانی است.

نقطه عطف تحولات روان شناسی محیط در رشته های طراحی پیدایش روان شناسی بوم شناختی است. روان شناسی کاربردی به طور سنتی به مباحث کلی محیط و رفتار توجه داشت در حالی که روان شناسی بوم شناختی به جای مطالعه روان فرد، رفتارهای انسان را با تمام تعلقات محیطی و پیشینه ذهنی و فرهنگی مطالعه می کند. نکته اصلی مورد توجه این حوزه روان شناسی، اهمیت دادن به ابعاد کالبدی - فضایی محیط به منزله تعیین کننده اعمال انسان و روابط بین فردی، دورن گروهی و اجتماعی است. در مطالعات این حوزه، در مرتبه اول ویژگی های کالبدی محیط که پذیرای وقوع رفتارهاست مورد توجه قرار گرفت. ادوارد هال (۱۳۷۶) این ویژگی های کالبدی - فضایی را به منزله بعد پنهان تعریف کرده است. این تعریف بر این نکته مبتنی است که ویژگی های کالبدی - فضایی، در فرایندهای روان شناسی بیشتر در خارج از آگاهی های فردی و جمعی باقی می ماند. در جامعه شناسی به محیط کالبدی به عنوان محیطی برای فرایندهای گروهی توجه کمی شده است.

طراحی الگوهای رفتار

محیط طبیعی می تواند موجب بازیابی روانی (بازآفرینی روان) و کاهش استرس های فردی باشد. از آن جا که اجتماع گروهی از انسان ها (باهدف مشترک) تعریف می شود و محیط کالبدی نیز متشکل از محیط مصنوع (انسان ساخت) و طبیعت شناخته می شود بنابراین با دقت در مدل توسعه پایدار می توان مدل چگونگی پیوند انسان / محیط (مصنوع، طبیعت) را به گ. نه ای روشن نشان داد. در این مدل و در محدوده تاثیر انسان، محیط مصنوع و محیط طبیعی بر یکدیگر، چگونگی توجه به سخن از سلامت و بهداشت روان انسان در توسعه پایدار آشکار است. محیط مصنوع (انسان ساخت) بر اساس نیاز انسان شکل می گیرد و محیط طبیعی براساس نظام باورهای انسان (و نیازهای وی) سازمان می یابد چگونگی تلفیق محیط طبیعی و مصنوع که کیفیت محیط کالبدی زندگی انسان را نمایان می کند بر بهداشت روان انسان (به طور فردی و اجتماعی) تاثیر می گذارد. (لنگ ۱۳۸۸، ۱۲۲). بنابراین اگر ارتباط میان انسان، طبیعت و محیط مصنوع دلخواه باشد، سلامت و بهداشت روان در جامعه نیز به کیفیتی امید بخش اوج می گیرد.

۴- باغ ایرانی:

در فرهنگ ناظم الاطباء، باغ چنین تعریف شده است: باغ، محوطه ای نوعا محصور است و در آن گل و ریاحین و اشجار مثمر و سبزی آلات و جز آن ها غرس و زراعت می کنند. واژه پردیس هم در غرب به صورت "پارادایس"، نام بهشت شناخته شده است و

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

هم در قرآن کریم و زبان عربی به واژه فردوس تبدیل گشته. این بدان معنی بود که بهشت چیزی جز خاطره‌ی باغ‌های زیبای این جهانی در اذهان و خیال مردم قدیم نیست، چنان چه مادی‌گرایان معتقدند، بلکه بر عکس به این معناست که پردیس این جهان در ایران همواره سایه و ظل فردوس برین شناخته می‌شده. به طوری که از نوشته‌های مورخان یونانی به دست می‌آید، نزدیک به ۳۰۰۰ سال پیش، پیرامون خانه‌های بیش‌تر ایرانیان را باغ‌ها احاطه کرده بودند و واژه پردیس به همان باغ‌های پیرامون خانه‌ها گفته می‌شده است. (شاهچراغی ۱۳۸۹، ۴۴)

علامه علی‌اکبر دهخدا درباره‌ی معنی واژه‌ی پردیس می‌نویسد:

"پردیس لغتی است مأخوذ از زبان مادی (پارادژا) به معنی باغ و بوستان و از همین لغت است پالیز فارسی و فردوس عربی(معرب)".

باغ را باید فضای "آرامش" و "سکوت" نامید. در اینجا آنچه اهمیت دارد سکوت ملیحی است که در باغ حکمفرماست. به بیان دیگر دای باغ، صدای سکوت است. بطوریکه زیباترین و بهترین موسیقی دنیا را می‌توان در باغ ایرانی شنید. پردیس، همان فضای مجازی و متصور آدمی از باغ‌های بهشت است و مکانی نهفته از رمز و رازهای طبیعت. باغ بازتاب حس مکان یا مکانیت است، چون باغ فضایی متعین به شمار می‌رود که تصویر کل کیهان را در خود قاب می‌گیرد... باغ تلفیقی است از عناصر ملموس معماری، عناصر طبیعی و ذهنیات و تصورات خالق باغ و در نهایت آنچه هست، طی مسیری از هیچستان تا خیالستان است. باغ‌های ایرانی رویا و خیالی هستند که در ناکجا آباد، هیچستانی را تبدیل به خیالستان می‌کنند و این همان اصل باغ ایرانی، همان موجود زنده و همان فضای مجازی است. (مسعودی ۱۳۸۸، ۵۶) در رویکرد دینی، توصیه می‌شود که وجه معنوی و قداست طبیعت به باور انسان بازگردانده شود. در حوزه‌های بوم‌شناختی، توصیه می‌شود که دخالت انسان در طبیعت به حداقل رسیده تا آثار سوء تخریب طبیعت که موجب انواع بیماری‌های جسمی و روانی و اجتماعی برای وی شده است، کاهش یابد. باغ ایرانی پدیده‌ای فرهنگی، تاریخی، کالبدی در سرزمین ایران است و معمولاً به صورت محدوده‌ای محصور ساخته می‌شود که در آن گیاه، آب و ابنیه در نظام معماری مشخصی تحت هندسه‌ای واضح با هم تلفیق می‌شوند و محیطی مطلوب، ایمن و آسوده برای انسان به وجود می‌آورند. در نگاه ایرانی، باغ، طبیعت سامان یافته بر اساس اندیشه مجرد انسانی و تمثیلی از بهشت است.

در طول تاریخ، انسان با طبیعت به عنوان سرچشمه و مادر خویش ارتباطی مستقیم و بی‌واسطه و سهل و مداوم داشته، که این پیوند در دوران صنعت و با چیره شدن ماشین سخت ناتوان شده است. از یک سو وابستگی انسان، طبیعت و بهداشت روان و از سوی دیگر تجربه تمدن‌های پیشین در ساخت باغ‌ها و کیفیت دلپذیر حاصل از بهم پیوستن مناسب طبیعت و مصنوع در آن‌ها موجب شده تا اصول باغ‌های تاریخی در طراحی دوباره و بازآفرینی آن‌ها متناسب با زندگی امروز مورد توجه طراحان و پژوهشگران قرار گیرد. (نصر ۱۳۸۹، ۷۱)

باغ حیاط به عنوان گونه‌ای از باغ ایرانی که به طور معمول در شرایط زمین محدود و امکانات مادی محدود و نیازمندی به داشتن فضای طبیعی قابل قبول در مقیاس انسانی و نیز لزوم فراهم کردن امکانات بیشتر ایجاد می‌شود که معمولاً در بافت‌های شهری برای سکونت دائمی احداث می‌شود. باغ حیاط‌ها در شهرها و نقاط گوناگون ایران در اندازه‌های بسیار کوچک تا میزانی که آن‌ها در حد باغ گسترده وسیع می‌دانند وجود دارند. (حائری ۱۳۸۸، ۲۵)

اغلب پژوهشگران تاکید می‌کنند که درباغ ایرانی نهایت مادی به بی‌نهایت معنوی ارتقا می‌یابد... باغ تا آنجا که ممکن است ساده و روشن شکل می‌گیرد و ابهامی مادی در رابطه انسان و فضا باقی نمی‌گذارد. در واقع چنین بیان می‌شود که "باغ ایرانی یک میان‌کنش بین شکل و سطح است... و فضایی پاک، غرق آرامش و خالی از هر تنش و محیطی تفکرانگیز پدید می‌آورد" و می‌توان گفت که کیفیت آرامش، آسایش و "محلّی برای غور، اندیشه" تفکر، تأمل و "تخیل خلاق"، به وسیله عدد، هندسه، رنگ و ماده یعنی عناصر کالبدی به حیطة حواس انسانی درآمده است. هنگام حضور انسان در باغ ایرانی تمامی حواس پنجگانه انسان، در ادراک محیط به کار گرفته می‌شود. (شاهچراغی ۱۳۸۹، ۶۳)

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

این موضوع در باغ ایرانی، عناصر طبیعی و مصنوعی به طرز ویژه ای متناسب با حواس پنجگانه انسان طراحی و مستقر شده. در باغ ایرانی این تحت تاثیر قرار دادن حواس بینایی، شنوایی، بویایی، لامسه و چشایی، بر اساس خواست انسان، به صورت هدفمند و با بکارگیری تکنیکهای مشخص، به طرز متمایز و تشدید یافته ای نسبت به طبیعت بکر به کار گرفته می شود. در واقع حواس پنجگانه در باغ ایرانی، پیکره مند است. نظام معماری باغ ایرانی، انتظام دادن و پیکره مند کردن همه پنج حواس انسان در باغ را برعهده دارد. (نصر ۱۳۸۹، ۷۱)

۵- رابطه ساختمان با محیط اطراف:

معماری نه تنها در واقعیت متصل به محیط است بلکه در دنیای خاطرات ما نیز چنین است. انسان به علت زندگی در محیطی از هموعان و اشیاء، با محیط در معرض تاثیر متقابل و پیوسته به نام "تعامل" است. ماریو بوتای رابطه میان بنا و محیط را چنین شرح داد: "هر یک از آثار معماری، دارای محیط خاص خود است، به بیان ساده تر می توانیم این محیط را به عنوان قلمرو معماری قلمداد کنیم." میان معماری و قلمرو آن رابطه ای وجود دارد که این رابطه تحت تاثیر وابستگی متقابل است. "می توان گفت که معماری و قلمرو آن همواره در ارتباط با یکدیگر هستند درست مثل ارتباط بین تاریخ و سیر زمان" این جنبه های اجتماعی روانی تحت تاثیر زمینه های بشری و اطرافیان آن می باشند. (گروت ۱۳۸۹، ۸۱)

ارزش یک بنای ساختمانی نه تنها به طراحی و رنگ و مصالح ساختمانی بستگی دارد، بلکه دارای رابطه تنگاتنگی با محیط اطرافش هم می باشد. هر یک از ساکنین با بتواند محیطی شخصی و مختص خود تجربه کند. هدف از موجودیت یک بنا آن است که از یک موضوع و موقعیت، یک مکان بسازد و معنای وجودی محیط اطراف را آشکار سازد. در بسیاری از فرهنگ های شرقی، چه در گذشته و چه امروزه رابطه تنگاتنگی میان انسان و طبیعت وجود دارد. انسان به عنوان بخشی از طبیعت زندگی می کرد و از جهات گوناگونی با آن در ارتباط بود و همین رابطه باعث بقای انسان و طبیعت می شد. در نگرش شرقی، امور الهی و فراطبیعی رابطه نزدیکی با طبیعت داشته و در واقع بخشی از آن به حساب می آید، پس در نتیجه همراه با انسان به وحدت بزرگی می رسند. فضا در معماری سنتی ایرانی، بسته به عملکردش، هم ظرف است هم مظهر.

اما آنچه که فضا را متمایز و مشخص می نماید، جهت دار بودن آن است. انسان در فضای ساخته شده می داند کجاست و جهت برای او بامعناست. خلقت جسمانی عالم کبیر و عالم صغیر که نمایشگر ویژگی های متمایز هدایتی اند، این نظام کل را قوت می بخشند. انسان در برابر طبیعت، هم به عنوان استفاده کننده و هم مشارکت کننده در حفظ آن ایفای نقش می کند. همچنین طبیعت مصنوع همانند باغ، هم موثر بر مردم و هم متأثر از آنان است، مردم بر شکل گیری، حفظ و بقاء طبیعت از طریق کنترل طبیعت (برای مثال ایجاد باغ در محیط کالبدی زندگی) تاثیر مستقیم دارند. (گروت ۱۳۸۹، ۸۱)

حیات طبیعت و باغ وابسته به انسان است. انسان هم نیازمند به طبیعت موجود در باغ است. وجود طبیعت و باغ در محیط زندگی بر ارتقاء بهداشت روان فردی و جمعی جامعه تاثیر می گذارد. از طرف دیگر شاخه های فرهنگی مردم در هر زمان می تواند حفظ و بقاء، طبیعت در محیط زندگی را مشخص کند. برای درک رابطه ساختمان با محیط ابتدا بایستی به دیدگاه انسان در مورد محیط و یا بطور کلی نسبت به طبیعت، نظر داشت. اساس ساختن، دست اندازی به طبیعت است. این نوع دست اندازی ارتباط بسیار نزدیک با طرز تفکر انسان در مورد طبیعت دارد. (شاهچراغی ۱۳۸۸، ۹۳)

در بسیاری از فرهنگ های شرقی، ارتباط کاملا نزدیکی بین انسان و طبیعت وجود داشته و امروزه نیز گاهی این ارتباط به چشم می خورد. انسان خود را جزئی از طبیعت می دانسته و به این دلیل در ارتباطی چندگانه با آن بوده است. این ارتباط نزدیک، هم به انسان و هم به طبیعت امکان ادامه زندگی را می داده است. چنین ارتباطی بین انسان و طبیعت در جوامع غربی نیز وجود داشته اما بعدها جهان بینی مسیحی آن را تغییر داد. این ارتباط دوگانه از طریق مسیحیت تبدیل به یک ارتباط مثلث شد: بر اساس این تفکر خداوند طبیعت را خلق کرده و بشر بایستی از آن استفاده کند. در شرق آسیا آنچه خدایی بود علیرغم مافوق طبیعی بودنش در ارتباط نزدیک یا حتی در یگانگی با طبیعت قرار داشت. (مسعودی ۱۳۸۸، ۵۶)

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ارتباط ساختمان با محیط پیرامون در بافتهای سنتی ایران

بسط آدمی و فقدان محدودیت منجر به آزادی، احساس تفکر و فعالیت بیشتر میشود. در این شرایط سازمان یابی فضا، زیرساخت حضور آدمی را فراهم می آورد. در این شرایط امکان تماس دائم آدمی با آسمان، هوای تازه، باد، درخت، نور و سایه فراهم بوده است. به علاوه انواع تجربه های فضایی برای خلوت آدمیان و انواع تجربه های معاشرت براساس گونه های مختلفی از سازمان یابی فضا نیز فراهم بوده است.

"پیرامون" در معماری ایران از محیط بلافصل تا محیط دوردست پیرامون بنا و شهر را شامل می شود. پیوند با پیرامون در معماری ایرانی رعایت هماهنگی و ترکیب با محیط بلافصل و ایجاد هویت و تشخیص در محیط دوردست است. (شاهچراغی ۱۳۸۸، ۷۴)

چون بیرون همواره جزئی از درون بوده و معماری ایرانی انعکاس یگانگی فضایی بیرون و درون بوده، پیرامون هر بنا همواره جزئی از بنا به حساب می آمده و توجه به پیرامون جزء لاینفک تفکر معمارانه محسوب می شده است.

سازمان یابی فضا در مقیاس خرد و کلان در پیوند با پیرامون شکل می گیرد. در این میان دیوارها خود بنایی هستند که انعکاس فضایی فصل و وصل را برعهده دارند؛ جدا می کنند تا مرزهای مالکیت و حریم ها را مشخص کنند و پیوند می دهند تا تصور فضایی قوم ایرانی را از معماری تداوم بخشند. حیاط های اصلی در معماری ایران یکی از انواع فضاهای مرکزی هستند که پیرامونشان را لایه های فضایی در محورهای افقی و عمودی دربر گرفته است. (حائری ۱۳۸۸، ۲۵)

امکان ترکیب فضاها با یکدیگر در درون شبکه نامرئی سازمان فضایی، جزء لاینفک تفکر در معماری ایرانی است؛ شبکه ای هادی، تحکیم کننده و خلاق برای فعالیت های انسانی. به عبارت دیگر هر یک از جزء فضاهای مستقر در درون شبکه های نامرئی قلمرو انسانی، در عین استقلال فضایی از توان ترکیب نیز برخوردار هستند.

عبور از مجاری معماری و یافتن جلوه معمارانه، شرط بدون استثنای تفکر فضایی قوم ایرانی بوده است. بنا، نیازمند سازگاری با محیط است و تامین سرما و گرما و تهویه از ضروریات این سازگاری است. در تفکر گذشته ما در سازماندهی فضا، سازگاری با محیط جلوه معمارانه داشته است.

بررسی باغ بصورت انتزاعی و بی توجهی به محیط پیرامونی با نگرشی انضمامی، ممکن است تا حدودی به بد فهمی موضوع باغ های ایرانی بیانجامد. زمانی که بررسی روند شکل گیری باغ های ایرانی به یک جزء، از اجزای تشکیل دهنده مورد مطالعه محدود شود و برهم کنش اجزاء دیگر از نظر دور بماند، ممکن است به نتایج نادرستی برسیم. (شاهچراغی ۱۳۸۸، ۷۴)

۶- تاثیر محیط پیرامون بر فضاهای آموزشی

از آنجا که دانشجویان از اقبال مستعد برگزیده جامعه و سازندگان فردای هر کشوری می باشند، سلامت روان آنان از اهمیت ویژه ای در یادگیری و افزایش آگاهی علمی برخوردار است و نقش مهمی در تضمین پویایی و کارآمدی هر جامعه ای ایفا می کند. لذا برای دستیابی به چنین هدف ارزشمندی، شناخت، تشخیص، درمان و پیشگیری از بروز اختلالات عاطفی، اضطرابی، افسردگی، از جنبه های اصلی سلامت روان هستند امری لازم و ضروری به نظر می رسد. دانشگاه ها و محیط های دانشجویی نیز که دربرگیرنده بخش قابل ملاحظه ای از نخبگان و فرهیختگان جوان جامعه هستند همسو با فضای در حال گذار موجود، درگیر چالش ها و دگرگونی هایی شده اند. از این رو تغذیه و حمایت ذهنی، روانی و اجتماعی دانشجویان و دانشگاهیان نیازمند آموزش فرهنگ گفت و گو، تفکر انتقادی و ایجاد مهارت ها و توانمندی هایی برای تصمیم گیری آگاهانه، مقابله با استرس ها و هیجان های روزمره، افزایش خودکارآمدی، برقراری ارتباط مؤثر و سایر توانایی های روانی اجتماعی است. (عنصری ۱۳۸۶، ۷۶)

بنابراین لازم است در کنار پیشگیری از آسیب های احتمالی، در جهت ارتقای سطح بهداشت روان فردی و اجتماعی دانشجویان و سایر دانشگاهیان که در تعامل و ارتباط متقابل با دانشجویان قرار دارند گام های موثری برداشته شود. دانشجویان دانشگاه ها به لحاظ حساسیت دوران رشد و تحویل خود و شرایط بحرانی این برهه از زندگی، به ویژه در سال های اول ورود به دانشگاه، فشارها و ناراحتی های بیشتری را تجربه می کنند که از آن جمله می توان به گسستن از زندگی قبلی در خانواده، ورود به زندگی

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

دانشجویی و نیاز به سازگاری با محیط دانشگاه و خوابگاه، مدیریت مسائل معیشتی، تحصیلی و عاطفی اشاره کرد. ورود به دانشگاه غالباً تغییر عمده ای در زندگی اجتماعی، خانوادگی و فردی بوجود می آورد و مقطعی بسیار حساس به شمار می رود در این دوره فرد با تغییرات زیادی در روابط اجتماعی و انسانی روبرو می شود. در کنار این تغییرات باید به انتظارات و نقش های جدیدی اشاره نمود که همزمان با ورود به دانشگاه شکل می گیرد. قرار گرفتن در چنین شرایطی غالباً با فشار و نگرانی توأم بوده، عملکرد و بازدهی افراد را تحت تأثیر قرار می دهد سایر کارکنان دانشگاه ها که با قشر دانشجویی در ارتباط مستقیم قرار دارند نیز به نوبه خود در افزایش و تشدید یا کاهش و ترمیم مشکلات ویژه دانشجویان سهمیم هستند. از طرفی رفتار اجتماعی در خلاء رخ نمی دهد؛ لذا راه های گوناگون رفتار اجتماعی مرتبط با محیط کالبدی است.

تعاملات اجتماعی در متن محیط طبیعی - مصنوعی واقع می شود و از سوی دیگر انعکاس همین رفتار به جهان کالبدی باز می گردد. حضور طبیعت در محیط های زندگی امروز، به خصوص شهرها و کلان شهرها بر موضوعاتی مانند استرس، ترس، ادراک، آسایش، احساس امنیت، خلوت، قلمرو و دیگر شاخص های روانی فرد موثر است و می تواند در راهبرد سلامت فردی و جمعی تعیین کننده باشد. فضاهای آموزشی یکی از حوزه های معماری محیطی هستند که نقش عمده ای را در یک جامعه ایفا می نمایند. (لنگ ۱۳۸۸، ۱۲۲)

نقش آموزش در توسعه جامعه انکارناپذیر است. بی توجهی و نا آگاهی در طراحی فضاهای آموزشی در بسیاری از کشورها نتایج نامطلوب خود را نشان داده است. یکی از مهمترین مسائل در این حوزه، همدوشی میان تئوریهای آموزشی و کاربرد آن در طراحی فضاهای آموزشی است. تجربه طراحی فضاهای آموزشی و یا به عبارتی کلی تر، محیطهای یادگیری، برای معماران مختلف دوران مختلف دوران معاصر همواره چالش برانگیز بوده است. طراحی مدرسه از آنجا چالش برانگیز بوده است که در پس خود اندیشه های بعضاً بسیار متفاوتی را در حوزه آموزش داشته است. فضاهای آموزشی برای نوع آموزش و یادگیری ویژه و فلسفه آموزشی بوده است از اینرو از زمره مصداقهایی از معماری است که عملکرد آن می بایست بطور جدی با مفاهیم آموزشی درگیر و متوجه باشد. (کامل نیا ۱۳۸۹، ۲۲)

معماران مختلف در این حوزه به ارائه طرح هایی با توجه به ویژگی های طراحی خود نموده اند و بعضاً توانسته اند با توجه به تئوریهای آموزشی و خواست از آموزش، به خلق مکان هایی مناسب همت گماردند. بسیاری از معماران نام آشنای معاصر در توسعه راهکارهای طراحی محیط های یادگیری تلاش نموده اند اما از این بین برخی از آنها بیشتر توانسته اند منطبق با نیازهای آموزش و مساله یادگیری به الگوهایی از طراحی مدارس دست پیدا نمایند؛ معمارانی همچون فرانک لوید رایت، دودوک، آلوار آلتو، لویی کان و... از این زمره می باشند. "لویی کان" معتقد است در آداب و رسوم مربوط به تاریخ معماری سه عامل ثابت وجود دارد: ۱-مدرسه ۲-معبر ۳-فضاهای سبز. او اصطلاح مدرسه را چنین تعریف می کند:

" تمام مکانهایی که انسان برای تامین خواسته خود در فراگیری از آنها استفاده می کند مدرسه نام دارد و این مکان ها تنها برای یادگیری و آموختن عقاید و نظریات نمی باشند بلکه برای فهم و ادراک دلایل وجود هر چیز و مناسبت هایی دو جانبه و روابط بین انسان و طبیعت نیز مورد استفاده قرار می گیرند."

از مهمترین خصوصیاتی که در ساختار کلی یک مدرسه می تواند مورد توجه قرار گیرد می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- الگوهای سازماندهی مختلف و تلفیق آنها
- فضاهای عمومی و در ارتباط با جامعه (که معمولاً در مجاورت ورودی ساختمان مدرسه هستند)
- ترکیب ساختمان و باغ و منظر اطراف
- ناحیه های مختلف فضایی (مانند ناحیه کلاسها، ناحیه فضاهای عمومی، ناحیه فضاهای باز بیرونی و...)
- نقش راهروها به عنوان مسیر و هسته سازماندهنده، نقاط تاکید مسیرها (ابتدا و انتها مسیر)، فضاهای همجوار مسیر، فضاهای درون مسیر و مانند آن
- فضاهای باز بیرونی (به صورت درون گرا یا برونگرا)

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

- استفاده از دسته فضاها و تشکیل واحدهای همجوار فضایی که خصوصا در سازماندهی کلاسها موثر است و الگوهایی مختلف مجاورت کلاسها را (چه به صورت زوج کلاس و چه بصورت دسته کلاسهایی با تعداد بیشتر در یک ناحیه) می توان از بارزترین خصوصیات ساختار کلی مدرسه دانست. (کامل نیا ۱۳۸۹، ۲۲)

۷- بررسی نمونه موفق ارتباط ساختمان دانشگاه و باغ ایرانی:

کالج مدیریت

کالج مدیریت (دانشگاه امام صادق کنونی) در سال ۱۳۴۹ بوسیله نادر اردلان، طراحی شد. می توان گفت شهرت جهانی نادر اردلان علاوه بر مجموعه کارهای اجرایی او بیشتر به علت تالیفات ارزشمند وی درباره مبانی نظریه معماری گذشته است. مجموعه مدرسه عالی مدیریت به عنوان یکی از موفق ترین آثار اردلان است که با مبانی نظری وی بسیار نزدیکی دارد. این مجموعه به صورت باغی درونگرا است که بر زمینی مستطیل شکل به ابعاد ۱۱۰ در ۷۰ متر استقرار یافته، ساختمان های کم ارتفاع پیرامون آن را چون دیواری قطور در بر گرفته و آن را تعریف کرده اند. این باغ "با الهام از نظام معماری باغ فین کاشان طراحی شده است. ساختمان کتابخانه و ساختمان اداری بر محور طولی باغ قرار گرفته و مدرس ها در پیرامون آن به صورت دیواری محصور کننده است." استقرار مدرس ها (خوابگاه ها و حجره های دانشجویان) پیرامون باغ علاوه بر محصور کردن آن، مانع مخدوش شدن فضای باغ است. هرچند حجره پیرامون یک حیاط کوچک گرد آمده و در پیوند با مجموعه حجره های همسایه، زنجیری ساخته اند. چنین به نظر می آید که انتخاب صورتی درونگرا برای آن بوده است که آرامش و خلوت مورد نیاز حاصل شود. طرح مدرسه یاد آور الگوی باغ ایرانی است. البته باغی که با مساحتی کمتر از یک هکتار بسیار کوچکتر از نمونه های سنتی است. وجود کتابخانه و سکوی وسیع زیر آن در میانه صحنه، این باغ را حتی کوچکتر از آنچه هست نشان می دهد. فرد با گذر از ورودی و پا گذاشتن به فضای باز خود را در درون حیاطی محصور حس میکند. مهمترین ویژگی این طرح، استفاده توأمان از الگوی حیاط مرکزی و باغ ایرانی میباشد. پس از انقلاب، عنوان این کالج به دانشگاه امام صادق (ع) تغییر یافت و بناهای دیگری مثل مسجد، خوابگاه ها و... در اطراف باغ، بصورت کاملا ناهماهنگ با آن به مجموعه ملحق شد. در باغ آبنمای سکوی میانی برجیده شد. اکنون با اضافه کردن زیرزمین به ساختمان کتابخانه مسیر حرکت بر روی محور اصلی باغ با رسیدن به ساختمان کتابخانه، به صورت رمپی با شیب به سمت طبقه پایین ساختمان کتابخانه ادامه می یابد. (میرسپاسی ۱۳۸۸، ۲۶)

تصویر شماره یک: کالج مدیریت (دانشگاه امام صادق)

چنین به نظر می آید که انتخاب صورتی درونگرا برای آن بوده است که آرامش و خلوت مورد نیاز حاصل شود. طرح مدرسه یاد آور الگوی باغ ایرانی است. البته باغی که با مساحتی کمتر از یک هکتار بسیار کوچکتر از نمونه های سنتی است. وجود کتابخانه و سکوی وسیع زیر آن در میانه صحنه، این باغ را حتی کوچکتر از آنچه هست نشان میدهد. فرد با گذر از ورودی و پا گذاشتن به

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

فضای باز خود را در درون حیاطی محصور حس میکند. مهمترین ویژگی این طرح، استفاده توأمان از الگوی حیاط مرکزی و باغ ایرانی میباشد.

تصویر شماره ۳ و ۲: کالج مدیریت (دانشگاه امام صادق)

۸- نتیجه گیری:

نقطه عطف تحولات روان شناسی محیط در رشته های طراحی پیدایش روان شناسی بوم شناختی است. روان شناسی کاربردی به طور سنتی به مباحث کلی محیط و رفتار توجه داشت در حالی که روان شناسی بوم شناختی به جای مطالعه روان فرد، رفتارهای انسان را با تمام تعلقات محیطی و پیشینه ذهنی و فرهنگی مطالعه می کند. نکته اصلی مورد توجه این حوزه روان شناسی، اهمیت دادن به ابعاد کالبدی - فضایی محیط به منزله تعیین کننده اعمال انسان و روابط بین فردی، دورن گروهی و اجتماعی است. فضاهای آموزشی یکی از حوزه های معماری محیطی هستند که نقش عمده ای را در یک جامعه ایفا می نمایند. نقش آموزش در توسعه جامعه انکارناپذیر است. بی توجهی و نا آگاهی در طراحی فضاهای آموزشی در بسیاری از کشورها نتایج نامطلوب خود را نشان داده است. انسان به علت زندگی در محیطی از هموعان و اشیاء، با محیط در معرض تاثیر متقابل و پیوسته به نام تعامل است. وجود طبیعت و باغ در محیط زندگی بر ارتقاء بهداشت روان فردی و جمعی جامعه تاثیر می گذارد. باغ ایرانی یک میان کنش بین شکل و سطح است و فضایی پاک، غرق آرامش و خالی از هر تنش و محیطی تفکرانگیز پدید می آورد می توان گفت که کیفیت آرامش، آسایش و محلی برای غور، اندیشه تفکر، تامل و تخیل خلاق: به وسیله عدد، هندسه، رنگ و ماده یعنی عناصر کالبدی به حیطه حواس انسانی درآمده است. هنگام حضور انسان در باغ ایرانی تمامی حواس پنجگانه انسان، در ادراک محیط به کار گرفته می شود. لذا حضور باغ ایران در طراحی منظر فضاهای آموزشی تاثیر زیادی در ارتقای سلامت روان و ایجاد حس آرامش میان دانشجویان دارد.

منابع:

۱. حائری، محمد رضا، ۱۳۸۸، نقش فضا در معماری ایران، هفت گفتار درباره زبان و توان معماری، تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی
۲. شاهچراغی، آزاده، ۱۳۸۸، تحلیل فرآیند ادراک محیط باغ ایرانی بر اساس نظریه روان شناسی بوم شناختی، نشریه هویت شهر، سال سوم، شماره ۵، ص ۷۱-۸۱
۳. شاهچراغی، آزاده، اسلامی، غلامرضا، ۱۳۸۹، بازخوانی ارتباط "انسان - طبیعت" از طریق بررسی نماد باغ در آثار نقاشی معاصر ایران، نشریه علمی - پژوهشی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، شماره ۱، ص ۴۵-۴۳
۴. شاهچراغی، آزاده، ۱۳۸۸، از کرختی محیطی تا چالش های شبکه حیات، مجله علمی معماری و شهرسازی، شماره ۹۶-۹۷، ص ۲۰-۲۳

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۵. شاهچراغی، آزاده، ۱۳۸۹، پارادایم های پردیس: درآمدی بر بازشناسی و بازآفرینی باغ ایرانی، تهران: جهاد دانشگاهی، واحد تهران
۶. عناصری، مهریار، ۱۳۸۶، رابطه ی بین سلامت روان و شادکامی دانشجویان دختر و پسر، اندیشه و رفتار، دوره ی دوم شماره ۶، ص ۷۵-۸۴
۷. کامل نیا، حامد، ۱۳۸۵، دستور زبان طراحی محیط های یادگیری (مفاهیم و تجربه ها)، تهران: سبحان نور
۸. کورت گروتز، یورگ، ۱۳۸۹، زیبایی شناسی در معماری، ترجمه مجتبی دولتخواه و سولماز همتی، تهران، نشر دولتمند.
۹. لنگ، جان، ۱۳۸۸، آفرینش نظریه های معماری؛ نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، ترجمه علیرضا عینی فر/ تهران: دانشگاه تهران
۱۰. مسعودی، عباس، ۱۳۸۸، بازشناسی باغ ایرانی - باغ شازده، عباس مسعودی، تهران: نشرفضا
۱۱. میرسپاسی، مریم، ۱۳۸۸، باغ ایرانی؛ کلک خیال انگیز، مجله علمی معماری و شهرسازی، شماره ۹۶-۹۷ ص ۲۴-۲۷
۱۲. نصر، طاهره، ۱۳۸۹، تجلی حکمت در باغ ایرانی، شیراز: رخشید